

SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı 5, 2025, 106-115.

E-ISSN: 3023-5529

Araştırma Makalesi / Research Article

KÜLTÜR FELSEFESİ PERSPEKTİFİNDEN AHMED YESEVÎ DÜŞÜNCESİNDE EVRENSEL-MİLLÎ SENTEZİ

A CULTURE PHILOSOPHY PERSPECTIVE ON THE SYNTHESIS OF THE UNIVERSAL AND THE NATIONAL IN AHMED YESEVÎ'S THOUGHT

Burak KARABULUT

Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri

burakarabulut65@gmail.com

 0000-0002-4950-0829

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

(Received)

10.11.2025

Kabul Tarihi:

(Accepted)

01.12.2025

Yayın Tarihi:

(Published)

31.12.2025

Anahtar

Kelimeler

Kültür
Felsefesi
Ahmed Yesevî
Tinsel Varoluş
Medeniyet
Paradigması
Millî Kimlik

Keywords

Philosophy of
Culture
Ahmed Yesevi
Spiritual
Existence
Civilizational
Paradigm
National
Identity

Bir toplumun varlığını sürdürebilmesi (bekası), büyük ölçüde kültürel kimliğini muhafaza etmesine bağlıdır. Bu muhafaza süreci ise kaçınılmaz olarak millî olan ile evrensel olan arasındaki ilişkiyi gündeme getirir ki bu ilişki, kültür felsefesinin merkezî sorunsallarından birini teşkil eder. Bu çalışmanın temel amacı, J. G. Herder ve W. Dilthey'in fikirleri temelinde, millî kimliğin evrensel değerlere ulaşmada bir engel değil, aksine bir köprü vazifesi gördüğünü Hoca Ahmed Yesevî örneği üzerinden göstermektir. Bu amaca ulaşmak için çalışmada benimsenen yöntem, Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasını, birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden felsefî bir yorum (hermenötik) ile analiz etmektir. Bu analizin ortaya koyduğu temel sonuç, Yesevî'nin İslam'ın evrensel mesajını yerel kültürel kodları bir anlama aracına dönüştürerek yaydığıdır. Anadili olan Türkçenin bir hikmet dili olarak kullanılması, "Alp" arketipinin "Eren" kavramıyla sentezlenerek "Alperen" idealinin inşası ve en önemlisi İslam'ın "ruh", Türklüğün ise "beden" olarak yansıtması, bu stratejinin ve ulaşılan sonucun somut tezahürleridir. Böylece çalışma, evrensel bir özün millî bir form aracılığıyla somutlaşabileceği ve anlam kazanabileceği sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda Yesevî, sadece bir mutasavvıf değil, aynı zamanda millî kökler üzerinden evrensele ulaşılabilirliğini kanıtlayan bir kültür filozofu olarak önem kazanır. Onun mirası, küreselleşme çağının kimlik krizlerine karşı, yerel ve evrensel arasında kurulabilecek diyalektik bir sentezin tarihsel kanıtını sunmaktadır.

The survival of a society largely depends on the preservation of its cultural identity. This process of preservation inevitably brings forth the relationship between the national and the universal, which constitutes one of the central problematics in the philosophy of culture. The primary aim of this study, based on the ideas of J. G. Herder and W. Dilthey, is to demonstrate through the example of Khoja Ahmed Yasawi that national identity is not an obstacle to reaching universal values, but rather serves as a bridge. The method adopted to achieve this aim is to analyze the intellectual world of Ahmed Yasawi through a philosophical interpretation (hermeneutics) of primary and secondary sources. The main finding of this analysis is that Yasawi disseminated the universal message of Islam by transforming local cultural codes into a vehicle for understanding. The concrete manifestations of this strategy and its outcome include the use of his native Turkish as a language of wisdom, the construction of the *Alperen* (warrior-saint) ideal by synthesizing the *Alp* (warrior) archetype with the *Eren* (mystic/saint) concept, and most importantly, his portrayal of Islam as the "soul" and Turkishness as the "body". Thus, the study concludes that a universal essence can be embodied and gain meaning through a national form. In this context, Yasawi gains importance not only as a mystic but also as a philosopher of culture who proved that the universal can be reached through national roots. His legacy offers historical proof of a dialectical synthesis that can be established between the local and the universal against the identity crises of the age of globalization.

Atf/Cite as: Karabulut, B. (2025). Kültür felsefesi perspektifinden Ahmed Yesevî düşüncesinde evrensel-millî sentezi. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5, 105-115.

© 2025 Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü. Her hakkı saklıdır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute. All rights reserved.

Giriş

Bir toplumun tarihsel sürekliliği ile kültürel kimliğini muhafaza etme yetisi arasındaki korelasyon, kültür felsefesi disiplini çerçevesinde irdelenmesi gereken ontolojik bir zemine oturmaktadır. Diğer felsefe alanlarına kıyasla çok daha geniş bir yelpazeyi, dilden sanata ve dine kadar tüm kültürel fenomenleri inceleyen bu disiplin, bir medeniyeti anlamak için bütüncül bir metodolojinin şart olduğunu ortaya koyar. Bu felsefi yaklaşım çerçevesinde bu çalışma, Türk milletinin kolektif varoluşunu ve sarsılmaz kültürel kimliğini, büyük mütefekkir Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce sistemi üzerinden analiz etmektedir.

Türk düşünce tarihi, ilahiyat ve edebiyat alanlarındaki mevcut literatür, Hoca Ahmed Yesevî'yi çoğunlukla tasavvufi yönü, ahlaki öğretileri ve Türk dili tarihindeki kurucu rolü üzerinden ele almıştır. Bu çalışmalar, Yesevî'nin tarihsel ve manevi mirasını aydınlatmada şüphesiz büyük bir değere sahiptir. Bununla birlikte, Yesevî düşüncesindeki “evrensel” (İslami değerler, insani erdemler) ile “millî” (yerel Türk kültürü, dil, gelenek) unsurlar arasındaki felsefi gerilimi ve bu unsurların nasıl bir “sentez” oluşturduğunu, spesifik olarak Kıta Avrupası kültür felsefesi metodolojisiyle (örneğin, Herder veya Dilthey'in kavramlarıyla) inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Bu eksiklik, Yesevî'nin düşünce sisteminin yalnızca bir “dini öğreti” olarak değil, aynı zamanda özgün bir “kültür modeli” olarak da okunmasının önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Yesevî'nin evrensel ile millî olanı sentezleme biçiminin felsefi analizine duyulan ihtiyaç, bir araştırma problemi olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Hoca Ahmed Yesevî düşüncesinde evrensel olanla millî olanın nasıl bir araya geldiğini ve bir sentez oluşturduğunu, kültür felsefesi perspektifinden analiz etmektir. Bu ana amaca ulaşmak doğrultusunda, Yesevî'nin düşüncesinin J. G. Herder ve W. Dilthey gibi düşünürlerin geliştirdiği felsefi kavramlar ışığında yorumlanması hedeflenmektedir. Çalışmanın önemi, Ahmed Yesevî'yi yalnızca bir mutasavvıf veya şair olarak değil bununla birlikte düşünceleriyle bir “kültür kurucusu” filozof olarak da konumlandırma çabasıdır. Bu analiz, Türk kültür kimliğinin felsefi temellerini anlamaya katkı sunmayı ve alanyazındaki söz konusu felsefi analiz boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir.

Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikle kültür terimini açıklamak gerekirse kültür, biyolojik aktarım yerine sosyal miras yoluyla bir nesilden diğerine bırakılan maddi ve tinsel ürünlerin tümünü kapsar. İnsan eylemlerinin doğuştan gelmeyen, aksine toplumsal kanallar aracılığıyla öğrenilen boyutlarını ifade eder. Bu kavram, öğrenilmiş ve sembolik unsurlardan oluşan bir sistem olarak da tanımlanabilir (Cevizci, 2010, s. 989). Düşünce alanı olarak kültür felsefesi ise topluluk içinde yaşayan insanın ve bir bütün olarak insanlık olgusunun kökenlerini, özünü, ayırt edici özelliklerini ve tarihsel düzlemdeki değişimini ele alır. Diğer felsefe dalları gibi sınırlı bir alana odaklanmak yerine, insan ve toplumla ilgili olan her şeyi kapsamıyla onlardan ayrılır ve tüm bu disiplinleri kuşatan bütüncül bir perspektif sunar. Kültürel yapıyı meydana getiren dil, din, bilim, sanat, ahlak ve siyaset gibi fenomenlerin zaman içindeki gelişimini ve aralarındaki ilişkileri mercek altına alır. Bu yaklaşımı sebebiyle tarih felsefesiyle iç içe geçmiş bir yapı sergiler, hatta kimi zaman onunla özdeş olduğu dahi düşünülür (Özlem, 2008, s. 152).

İnsan eliyle yaratılmış maddi ve manevi tüm eserleri kapsayan kültür, beşerî düşünce ve gayelerin cisimleşmiş bir formudur. Bu tanımdan hareketle, kültürün varlık ve bilgi temellerini sorgulamak ya da bu alanda bir bilim veya felsefe inşa etmek, zorunlu olarak yeni bir kültürel üretim faaliyetinde bulunmayı gerektirir. Kültür bilimi veya felsefesinin inşası; bu çabayı gösteren bireyin bilişsel şemalarından, içinde yetiştiği kültürel mirastan ve güttüğü teleolojik (ereksel) hedeflerden ayrı tutulamaz. Geliştirilen her teorik model, her metodolojik yaklaşım, belirli bir sosyo-kültürel çerçevenin ürünüdür ve bu çerçevenin izlerini barındırır. Kültürün yaratıcısı olan insan, aynı zamanda o kültür tarafından şekillendirilen bir nesne olduğu için, kendi entelektüel üretimini de bu ikili pozisyon içinde, kendi mirasıyla diyalog kurarak yürütür. Bu gerçeklik, kültür araştırmalarının epistemolojisinin mutlakçı ve evrenselci iddialar yerine, görelî ve bağlamsal bir zemine oturduğunu göstermektedir.

Netice itibarıyla bu çalışma, nitel araştırma deseninde, felsefi hermenötik (yorumsama) yöntemini benimsemektedir. Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce sistemi, birincil kaynak olarak *Divan-ı Hikmet* ve ilgili ikincil literatür temel alınarak, J. G. Herder ve W. Dilthey tarafından geliştirilen kültür felsefesi kavramları aracılığıyla analiz edilecektir. Makale, bu giriş bölümünün ardından iki ana bölüm ve sonuç halinde yapılandırılmıştır. Birinci bölümde, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan kültür felsefesinin temel dinamikleri ve Yesevî'nin analizinde kullanılacak olan Herder ve Dilthey'in konuya ilişkin felsefi yaklaşımları ele alınacaktır. İkinci bölümde, *Divan-ı Hikmet* ekseninde Yesevî düşüncesindeki evrensel (İslami, insani) ve

millî (Türk kültürü, dili) unsurlar tespit edilerek felsefi bir incelemeye tabi tutulacaktır. Son bölümde ise bu iki unsurun nasıl bir “sentez” oluşturduğu tartışılarak, bu sentezin kültür felsefesi açısından özgünlüğü ve önemi değerlendirilecektir

1. Kültür Felsefesi Açısından Evrensele Ulaşmada Millî Kültürün Etkisi

Kültür olgusuna yönelik çeşitli akademik yaklaşımlar bulunmakla birlikte, bu çalışma kültür felsefesinin sunduğu spesifik bir perspektife, kimlik ve değerler sorununa odaklanmaktadır. Çalışmanın teorik zeminini oluşturan temel tez şudur: Bireyin “evrensel” olana, yani tüm insanlığı kapsayan değerler bütününe ulaşması ve bu alana saygı duyması, ancak “millî” olanı, yani kendi tikel kimliğini ve içinde yoğrulduğu kültürel değerler bütünü tanımasıyla mümkündür. Bu felsefi duruşa göre, millîlik ve evrensellik birbirini dışlayan karşıt kutuplar değil, aksine birbirini tamamlayan ve ikincisinin birincisi üzerine inşa edildiği diyalektik bir süreci ifade eder. Kendi kültürel dünyasında varoluşunu anlamlandıran ve bu dünyada özgürce yaşayarak kimliğini oluşturan birey ancak bu sağlam temel üzerinden evrensel olanla anlamlı, derin ve saygılı bir ilişki kurma potansiyeli taşır. Bu bölüm, söz konusu tezi temellendirmek için Johann Gottfried von Herder ve Wilhelm Dilthey’in kültür felsefesi yaklaşımlarını ve bu yaklaşımların “kültürel taşıyıcı” figürlerle olan ilişkisini analiz edecektir.

Kültür felsefesinin bir disiplin olarak şekillenmesi, büyük ölçüde Johann Gottfried von Herder’in “kültür” terimini felsefi tartışmanın merkezine taşımasıyla başlamıştır. Herder, Aydınlanma düşüncesinin tekil ve Avrupa merkezci tarih anlatısına radikal bir eleştiri getirmiştir. O, tüm toplumları kapsayan tek bir evrensel tarih anlatısını reddederek, her halkın ve kültürün biricik bir değere sahip olduğunu savunmuş ve böylece kültürel çoğulculuğun altını çizmiştir. Herder’e göre doğru felsefi yöntem, her toplumu evrensel bir ölçüte göre yargılamak değil, “kendi iç dinamikleri” ve tarihsel şartları doğrultusunda analiz etmektir. Zira bir halkın kültürü, onun kolektif varlığının somut bir ürünüdür ve o halk, iyi-kötü tüm özellikleriyle kendini en net bu kültür aracılığıyla belli eder (Herder, 2020, s. 468). Herder’in tanımıyla kültür, toplumların doğallıktan medeniyete geçerken benimsedikleri hedefler doğrultusunda giriştikleri eylemlerin ve ortaya koydukları eserlerin toplamıdır. Bu tanımın felsefi açıdan önemi, kültürün temelinde tarihsel bir süreç olduğunu ve doğayı kendi iradesiyle değiştiren insanın eseri olduğunu vurgulamasıdır. Bu bakış açısı, kültürü “insanlık” adı verilen soyut bir üst başlığın tikel ve somut yansımaları olarak konumlandırır. Bir toplumun veya çağın kendine özgü zihniyeti; o toplumun dili, dini, sanatı, bilimi ve felsefesi gibi alanlarda görünürlük kazanır. Bu kültürel unsurlar hem o kültürün kurucu parçalarıdır hem de onun dışı vuran formlarıdır. Tam da bu nedenle, bir “kültür felsefesi” geliştirmek, aslında kaçınılmaz olarak doğrudan doğruya bir “insan felsefesi” yapmaktır (Özlem, 2008, s. 157).

Herder’in felsefesinden derinlemesine etkilenen Wilhelm Dilthey, bu çoğulcu kültür anlayışını “anlam” (meaning) ve “yorumlama” (hermeneutics) sorunuyla birleştirmiştir. Dilthey’in kültür felsefesinde anlamın inşası, bireyin içinde bulunduğu kültürel bağlam ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Birey, anlam dünyasını tek başına, soyut bir düzlemde kurmaz; aksine, bunu belirli bir toplumun ve kültürün içine doğarak gerçekleştirir. Dilthey’e göre bu kültürel ortam, bireye kendi varoluşunu anlamlandırması için temel bir “referans çerçevesi” sağlar. Dilthey’in “nesnel tin” (objektiver Geist) olarak kavramsallaştırdığı bu yapı, bireyi doğduğu andan itibaren kuşatan paylaşıma açık değerler, kurumlar, dil kodları ve gelenekler bütünüdür ifade eder. Kişisel deneyimler anlamlandırma sürecinde kritik bir işleve sahip olsa da bu süreç, daima bireyi kuşatan bu “nesnel tin” tarafından belirlenir ve şekillenir. Bir jestin, sözün veya sanat eserinin bir “ifade” (expression) niteliği kazanması, hem genel insan doğasına dair bir kavrayışa hem de bu paylaşılan kültürel zemine, yani “nesnel tine” dayanır (Dilthey, 1986, s. 154-155). Dolayısıyla anlam, bireysel tecrübe ile kolektif kültürel arka planın diyalektik bir ürünüdür. Bu felsefeden hareketle, bireyin kendini tanıma yolculuğu, öncelikle kendi kültürünü anlamakla başlar ve bu derinlemesine anlayış, tüm tikel kültürlerin insanlığın ortak birikiminin parçası olduğu kabulüyle evrensel bir hoşgörüyü evrilir.

Netice itibarıyla, Herder ve Dilthey ekseninde incelenen bu felsefi yaklaşımlar, millî kimliğin evrensel olana ulaşmada bir engel değil, aksine zorunlu bir köprü vazifesi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bir bireyin veya toplumun kendini tanıması ve anlamlandırması, ancak kendi tikel kültürel zemini (nesnel tin) üzerinden mümkün olabilir. Bu felsefi temelden çıkarılabilecek en önemli sonuç şudur: Evrensel bir mesajın veya düşüncenin (örneğin, evrensel bir dinin veya ahlak felsefesinin), belirli bir toplum tarafından benimsenmesi ve o toplumun “nesnel tin”inin canlı bir parçası haline gelmesi için, o toplumun kendi anlam dünyası ve kültürel kodları (dili, sembolleri, gelenekleri) üzerinden yeniden ifade edilmesi gerekir. Tarihte bu yeniden ifade etme ve sentezleme eyleminin somut yansımaları, bu tezin en güçlü kanıtlarını oluşturmaktadır. Bu noktada kültür felsefesi, tarihin olgusal akışından ziyade, doğrudan kültürün akışına yön veren ilkeleri tespit

etmeyi amaçlar. Bu süreçte, olgusal gerçeklikle birebir örtüşmesi gerekmeyen, fenomenolojik bir tipoloji olan “bilge kişi” gibi soyut kavramlar kullanır. Bu “bilge kişi” tipi, tarihsel olarak şaman, veli, filozof ya da entelektüel gibi farklı görünen figürler altında somutlaşsa da fenomenolojik bir yaklaşımla bu ortak tip altında toplanabilir (Köktürk, 2015, s. 117). Burada belirleyici olan, bu kişilerin tarihe yaptıkları doğrudan siyasi veya askeri etki değil, kültürü taşıyan bilinçler üzerinde bir etkinlik yaratarak o kültürün “üreticisi ya da taşıyıcısı” olmalarıdır. Bu figürler, evrensel olanı alır ve onu millî olanın diliyle, sembollerıyla ve zihniyetiyle yoğurarak yeni bir kültürel sentez yaratırlar. Dolayısıyla bu felsefi çabanın nihai hedefi, bu tür soyutlamalar aracılığıyla kültürel akışın doğasını ve değişimi sağlayan temel unsurları açığa çıkarmaktır. Takip eden bölümde, Hoca Ahmed Yesevî, tam da bu felsefi tipin, yani evrensel İslami mesajı alıp onu “millî” Türk kültürü kodları içinde yeniden üreten bir “bilge kişi” (veli) olarak analiz edilecektir.

2. Hoca Ahmet Yesevî’de Kültürel Kodların Evrensele Etkisi

Bu çalışmada ele alınan “evrensel” kavramı, Hoca Ahmed Yesevî’nin öğretisinin temelini oluşturan İslam dininin temel prensiplerini ifade etmektedir. Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’ten kaynaklanan; yaratılış, ahlaki yaşam, adalet ve ahiret hayatı gibi tüm insanlığa hitap eden bu temel ilkeler, Yesevî’nin yaşadığı dönem ve coğrafyada benzersiz bir meydan okumayla karşı karşıyaydı. Nitekim XI. ve XII. yüzyıllarda Türkistan, farklı inanç ve yaşam biçimlerinin bir arada bulunduğu oldukça heterojen bir kültürel havzaydı. Göçebe ve yerleşik Türk toplulukları arasında Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Gök Tengri gibi İslam öncesi inanç sistemleri mevcudiyetini sürdürmekteydi (Bilgin, 1993, s. 45). Hoca Ahmed Yesevî, Yusuf Hemedânî ve Arslan Bab gibi manevî rehberlerin “Tevhid” merkezli tedrisatından geçerek İslam’ı bu çoğulcu ortamda kabul etmiş ve anlamlandırmıştır.

Onun tebliğ metodunun özgünlüğü ve bir önceki bölümde bahsedilen “bilge kişi” tipine uygunluğu, tam da bu evrensel mesajı yerel kültürel dokuya işleme biçiminde ortaya çıkar. Yesevî, İslam’ı yayarken mevcut kültürel kodları ve toplumsal alışkanlıkları yok sayan veya onlarla çatışan bir yaklaşım yerine, bu kodları birer köprü olarak kullanan bilgece bir strateji izlemiştir. Kültür felsefesi açısından bu durum, evrensel bir ahlak ve yaşam biçiminin bir toplumda kök salabilmesi için o toplumun kendi kültürel kimliği (Dilthey’in “nesnel tin”) üzerinden hareket etmesi gerektiği tezini doğrulamaktadır. Yesevî, Türk halklarının yaşam tarzlarına, önceki inanışlarındaki aşına oldukları kavramlara ve en önemlisi anadillerine saygı göstererek onlara yaklaşmıştır. Bu yöntem, antagonize edici (düşmanlaştırıcı) bir tebliğ yerine, kucaklayıcı ve dönüştürücü bir diyalog ortamı yaratmıştır.

Bu metodolojinin somut uygulamaları, Yesevî’nin öğretisinin temelini oluşturan *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde açıkça görülmektedir. İlk olarak, Arapça ve Farsçanın ilim dili olarak kabul edildiği bir dönemde, anadil olan Türkçeyi ısrarla kullanarak öğretilerini şiir (hikmet) formunda yayması, dilin bir kimlik ve anlam dünyası kurmadaki merkezi rolünü (Herder’in vurguladığı gibi) kavradığını gösterir (Öztürk, 1988, s. 759-762). *Divan-ı Hikmet* kitabındaki 70. Hikmet’in 1 ve 2. kıtası bu duruma iyi bir örnek teşkil eder:

“Konuşulan Türkçe’yi boş görmezmiş âlimler,

Açar gönül kapısını, dinlenirse ârifler.

Ayet, hadis ma’nâsın Türkçe ne güzel derler,

Yere koyar bürkünü, ma’nâsını bilenler.”(Uzunkaya, 2019, s. 221)

Yesevî’nin stratejisi yalnızca dil ile sınırlı kalmamıştır. İkinci olarak, İslam öncesi Türk inancındaki Gök Tengri inancıyla İslam’ın Allah inancı arasında kavramsal paralellikler kurarak, Tevhid akidesini o toplumun “nesnel tin”i için daha anlaşılır kılmıştır. En bilinen örneklerden bir diğeri ise Türk kültüründeki kahramanlık ve yiğitlik arketipi olan “Alp” figürünü, İslam tasavvufundaki “Eren” (veli, kâmil insan) kavramıyla sentezleyerek “Alperen” idealini oluşturmasıdır (Cunbur, 1997, s. 35). Bu, mevcut bir toplumsal değeri yok etmek yerine, onu evrensel bir ahlaki idealle bütünleştirerek daha üst bir mertebeye taşımaktır.

Hoca Ahmed Yesevî’nin düşünce sisteminin temelinde, İslam’ın evrensel ilkelerini bu millî değerlerle uyumlu bir şekilde birleştirmesi yatar. Bunun en somut örneği, Orhon Yazıtları’nda da izleri görülen eski Türklerin üçlü evren (gök, yer, insan) anlayışını benimseyerek İslami yaratılış inancıyla bütünleştirmesidir. Bu yaklaşım, Yesevî’nin felsefesini şekillendiren temel metaforla en derin anlamını bulur: İslam, ruhu; Türklük ise bedeni temsil eder ve millî varlık ancak bu ikisinin tam bir kaynaşmasıyla hayat bulur. Ona göre bu iki unsuru birbirinden ayırmaya çalışmak, bir yanda ruhsuz bir ceset (kültürel kimliksizlik), diğer yanda ise hayattan kopuk bir hezeyan (temelsiz bir maneviyat) bırakacaktır (Açıkgöz, 2020, s. 36-37). Dolayısıyla

Ahmed Yesevî, dil, din ve köklü millî değerleri ustalıklı kaynaştırarak, İslam ile Türklüğün ayrılmaz bir bütün olduğu özgün bir düşünce yapısının temellerini atmıştır.

Yesevî'nin tasavvuf düşüncesinin temelinde de bu durum göze çarpar. Nitekim Ahmet Yesevî'nin hoşgörü merkezli öğretisi, Türk kültür felsefesinin temel dinamiklerinden birini şekillendirmiştir; bu felsefede millî olana bağlılık, yani kendi manevi köklerine ve hikmetlerine sadakat, içe kapalı bir yapı değil, tam aksine evrensel saygıyı zorunlu kılan ahlaki bir zemin oluşturur. Bu ahlaki zeminin en keskin ve tavizsiz ifadesi, Yesevî'nin bizzat kendi dizelerinde vücut bulur:

“Sünnettir kâfir de olsa, incitmek kusur, günâh!

Katı kalpli, gönül kıran, senden müstekidir Allâh!

Hak şabittir böyle kula, yeri ateştir maâza'llah!

Duydum bunu âlimlerden, söylüyorum işte ben.” (Uzunkaya, 2019, s. 95).

Bu dizeler, hoşgörüyü pasif bir kabullenmenin çok ötesine taşır; kâfir de olsa incitmeyi “kusur” ve “günâh” sayarak, farklı olana saygıyı ilahi bir sorumluluk ve ahlaki bir zorunluluk seviyesine yükseltir. Yesevî'nin “katı kalpliliği” ve “gönül kırmayı” bu denli sert bir dille reddetmesi, Türk yönetim geleneğinin de felsefi altyapısını aydınlatır. Bu temel üzerinde yükselen idari anlayış, tarih boyunca himayesi altındaki farklı inanç ve kültürlere sahip toplulukların vicdani özgürlüklerine müdahale etmemiş, onları inançları konusunda zorlamamıştır. Böylece, Yesevî'nin hikmetlerinde ifadesini bulan bu “millî” ahlak anlayışı, evrensel bir saygıya ve bir arada yaşama pratiğine dönüşerek bu kültür felsefesinin en kalıcı örneğini teşkil etmiştir.

Fenomenolojik bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Yesevî'nin yaklaşımı, bir toplumun “yaşantı dünyasında” var olan kavram ve sembollerin, yeni ve evrensel bir mesajın anlaşılmasındaki kritik önemini kanıtlamaktadır. O, hitap ettiği kitlenin zihin dünyasına girerek, evrensel olanı onların kendi kelimeleriyle ve sembollerıyla yeniden ifade etmiştir. Ahmet Yesevî'nin düşünce sisteminde, “nereden geldim, nereye gidiyorum” şeklindeki temel varoluşsal sorgulama, “Tanrı'dan geldik, yine O'na döneceğiz” inancıyla metafiziksel bir zemine oturtulur. Evrenin yokluktan (ex nihilo) Tanrı'nın iradesiyle yaratıldığı ve tüm varlığın kaynağının O olduğu fikri, bu teolojik cevabın merkezinde yer alır. Varlığın bu Tevhid (birlik) temelli kökeni, sadece kozmolojik bir açıklama sunmakla kalmaz, aynı zamanda derin bir antropolojik ve kültürel perspektif de sağlar (Çubukçu, 1983, s. 241-252). Bu açıdan bakıldığında, Tanrı'nın mutlak birliği düşüncesi, “insan olmak bakımından herkesin bir olduğu” evrensel hakikatini de temellendirir. Bu evrensel birlik anlayışı, toplumların kendi özgün kültürlerine olan bağlılıkları ve sergiledikleri farklılıklar ile bir çelişki yaratmaz; aksine, tüm bu farklılıkları aynı ilahi kaynaktan neşet eden zenginlikler olarak konumlandırır. Bu felsefi duruş, aynı zamanda bir “millî varoluş mücadelesi”nin de entelektüel dayanağını oluşturur; zira bu yaklaşım, bir kültürü hem kendi köklerine sadık kılarken hem de onu evrensel insanlık ailesinin saygın bir üyesi olarak tanımlar. Bu nedenle Hoca Ahmed Yesevî, yalnızca bir mutasavvıf ve maneviyat önderi değil, aynı zamanda birinci bölümde kuramsal çerçevesi çizilen, millî kültürden evrensel ulaşmanın mümkün olduğunu gösteren bir kültür filozofu ve bu düşünce sistemini ustalıklı uygulayan bir “bilge kişi” (kültürel stratejist) olarak Türk-İslam düşünce tarihinde müstesna bir yere sahiptir.

Sonuç

Bu çalışmada, Hoca Ahmed Yesevî düşüncesindeki evrensel ve millî olanın karmaşık ilişkisi ve bu ilişkinin bir senteze dönüşme süreci, bir kültür felsefesi analizi bağlamında incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, giriş bölümünde de detaylıca belirtildiği gibi, Yesevî'nin zengin düşünce sistemini, genellikle ele alındığı ilahiyat, tarih veya edebiyat sahalılarının sınırlarının ötesine taşıyarak, onu felsefi bir zemine oturtmaktır. Bu çaba, onun mirasını dönemselsel bir dindarlık pratiği veya tarihsel bir figür olmaktan çıkarıp, zamansız bir varoluş, kimlik ve kültür teorisi olarak okumayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, bir toplumun varlığını sürdürebilmesinin (beka) temel dinamiği olan kültürel kimlik olgusu, kültür felsefesinin sunduğu teorik altyapı ile Hoca Ahmed Yesevî'nin tarihsel pratiği arasında diyalektik bir köprü kurularak analiz edilmiştir. Metnin başında bir hipotez olarak ortaya konulan temel tez, yani bireyin veya toplumun “evrensel” olana sağlıklı, otantik ve kalıcı bir şekilde ulaşmasının yolunun, öncelikle kendi “millî” kimliğini, yani kendi tarihsel ve kültürel tözünü derinlemesine tanıması ve özümsemesinden geçtiği hem felsefi argümanlar hem de tarihsel bir şahsiyetin somut pratiği üzerinden doğrulanmıştır.

Bu amaca ulaşmak için, çalışmanın metodolojik çerçevesi nitel araştırma deseninde, felsefi hermenötik (yorumsama) yöntemi üzerine kurulmuştur. Bu yöntemin seçilmesinin temel nedeni, Yesevî'nin eylemlerini ve *Divan-ı Hikmet* gibi temel metinlerini, yalnızca pozitif bir tarihçiliğin nesnelere veya teolojik bir dogmanın parçaları olarak değil, aynı zamanda derin bir “anlam” taşıyıcısı, bir “yaşam dünyasının” ifadesi olarak okuma zorunluluğudur. Bu yorumsamacı çerçevenin inşasında, çalışmanın birinci bölümünde detaylandırıldığı üzere, özellikle Johann Gottfried von Herder ve Wilhelm Dilthey'in felsefeleri kilit bir rol oynamıştır. Herder'in, her kültüre kendi “Volksgeist”i (Millî Tini) içinde özgün ve indirgenemez bir değer atfederek evrensel ilerlemeci tarih anlayışını reddetmesi ve kültürel çoğulculuğun felsefi meşruiyetini sağlaması, bu çalışmada “millî” olanın felsefi temelini atmıştır. Herder'i takip eden Dilthey ise bu fikri daha da derinleştirerek, anlamın (Verstehen) ancak bireyin içinde doğduğu tarihsel ve kültürel bağlamda, yani “nesnel tin” (objektiver Geist) –dil, gelenek, kurumlar, mitler– içerisinde inşa edilebileceğini göstermiştir. Bu teorik altyapı, Dilthey'in “kendini tanıma” (kendi kültürünü anlama) yolculuğunun, kaçınılmaz olarak başka yaşam dünyalarına karşı “evrensel hoşgörüyü” evrilmesi teziyle, çalışmamızın analiz bölümü için vazgeçilmez bir zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ulaşılan temel bulgular, Hoca Ahmed Yesevî'nin, bu felsefi ilkelerin sadece bir teoriden ibaret olmadığını, aynı zamanda tarihin akışını değiştirebilecek güçlü bir hayat pratiği olduğunu gösteren paradigmatik bir örnek (bilge kişi tipolojisi) olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. O, bir *armchair philosopher* (koltuk filozofu) değil, felsefesini eyleyen, onu toplumsal bir projeye dönüştüren bir “kültürel stratejist”tir. Bulgular, Yesevî'nin XI-XII. yüzyıl Türkistan'ının son derece heterojen, göçebe ve yerleşik kültürlerin, farklı inançların (Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük) bir arada yaşadığı çoğulcu kültürel ortamında, İslam'ın evrensel mesajını tebliğ ederken, onu soyut, yabancı ve tepeden inme bir dogma olarak dayatmak yerine, tam tersine, onu yerel kültürün kodları içinde, o kültürün nesnel tını aracılığıyla yeniden var ettiğini kanıtlamıştır.

Söz konusu stratejinin en somut ve dönüştürücü bulguları, dilin yapısal dönüşümü ve kavramsal sentez süreçlerinde belirginlik kazanmaktadır. Yesevî'nin, anadili olan Türkçeyi dönemin baskın ilim dilleri olan Arapça ve Farsça karşısında bir “hikmet” ve “ırfan” diline dönüştürme eylemi, basit bir tercüme faaliyetinin ötesinde, evrensel mesajın toplumun “nesnel tınına” nüfuz etmesini sağlayan felsefi bir devrim niteliğindedir. Dilsel alandaki bu kurucu farkındalık, kavramsal düzlemde İslam öncesi “Alp” arketipinin “Eren” bilgeliliğiyle harmanlanarak “Alperen” idealine evrilmesiyle derinleşir. Bu sentez, Herderci bir perspektiften “millî” olanın analizini sunmakla kalmayıp; mevcut toplumsal değerlerin yok sayılmak yerine evrensel bir ahlakla dönüştürülmesi (transformation) ve yüceltilmesi (sublimation) stratejisinin de en parlak örneğini teşkil eder.

Çalışmanın ulaştığı nihai bulgu ve bu araştırmanın ana sentez argümanı ise Yesevî'nin ortaya koyduğu, İslam'ın (evrensel ilke) “ruh”, Türklüğün (millî kimlik/kültür) ise “beden” olduğu metaforudur. Bu metafor, araştırmanın başından sonuna kadar savunulan ana tezin felsefi bir özeti niteliğindedir. Bu analize göre, bu iki unsur arasında ontolojik bir bağ kurulmuştur ve bu bağın kopması, iki temel patolojiye yol açmaktadır:

Birincisi; ruhu bedenden ayırmak, yani evrenseli yerelden, ahlakı kültürden koparmak, bedeni kültürel ve manevi canlılığını yitirmiş, taklitçi, otantikliğini kaybetmiş, köksüz ve donuk bir “cesede” dönüştürür. Bu, kendi kültürüne yabancılaşmış, evrenselin sadece biçimsel kurallarını taklit eden ancak onun ruhunu yaşayamayan bir kimlik krizidir.

İkincisi ve tersi durumda; bedeni ruhtan ayırmak, yani millî olanı evrensel ahlaki ilkelerden, insani değerlerden ve metafiziksel bir temelden mahrum bırakmak, onu kendi içine kapalı, narsistik, ötekini dışlayan, hayattan kopuk ve nihayetinde kendi varlık nedenini yitiren, potansiyel olarak tehlikeli bir “hezeyana” (anlamsız, saçma) sürükler.

Hoca Ahmed Yesevî'nin tarihsel başarısı ve onu bir “kültür filozofu” yapan dehası, bu iki unsuru birbirinden ayrılmaz ontolojik bir bütün haline getirerek, hem millî kimliğini (Türkçe, örfler, Alplık) koruyan ve yücelten hem de bu kimliği evrensel İslami değerlerle (hikmet, adalet, merhamet) besleyen sağlıklı ve dinamik bir toplum modeli inşa etmesidir. Bu modelin, Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada, *Divan-ı Hikmet*'te de vurgulandığı gibi “Kâfir de olsa incitme” sözü farklılıklara saygı duyan bir hoşgörü ilkesinin de sosyolojik temeli olduğu tespit edilmiştir.

Netice itibarıyla bu felsefi analiz, Hoca Ahmed Yesevî'nin sadece bir mutasavvıf, bir şair veya manevi bir önder olmadığını; aynı zamanda teorik derinliği olan bir kültür filozofu ve bu felsefeyi “bilge kişi”

(arkhetipos) olarak bizzat hayata geçiren bir kültürel stratejist olduğunu göstermiştir. Onun mirası, sadece tarihsel bir başarı öyküsü değil, aynı zamanda günümüz dünyasının küreselleşme, kimlik krizleri, kültürel çatışmalar ve asimilasyon gibi temel sorunlarına da ışık tutan canlı bir modeldir. Kültürlerin ya homojenleştirici bir küreselleşme (cesetleşme) yoluyla tek tipleştirildiği ya da çatışmacı bir kimlik siyasetine (hezeyan) hapsedildiği bir çağda Yesevî modeli, bir “üçüncü yol” sunmaktadır. Bu model, bir toplumun kendi otantik köklerine basarak evrensel nasıl açılacağına, yerel kalarak evrensel bir ahlakı nasıl benimseyebileceğine tarihsel kanıttır. Nihayetinde bu çalışma, bir medeniyetin “beka”sının, ne kör bir taklitte ne de çatışmacı bir yalıtılmışlıkta olduğunu; aksine, Hoca Ahmed Yesevî'nin bilgece ortaya koyduğu bu ontolojik denge ve sentezde yattığını felsefi bir düzlemde ortaya koymuştur.

Öneriler

Bu çalışmada, Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce sistemi, Herder ve Dilthey'in kültür felsefesi temelinde felsefi bir yorumlama yöntemiyle analiz edilmiştir. Ulaşılan bulgular, Yesevî'nin “evrensel ruh” ile “millî beden” arasında kurduğu sentezin, sadece tarihsel bir başarı değil, aynı zamanda felsefi bir “kültür modeli” olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, gelecek akademik çalışmalar için bu felsefi analizin derinleştirilmesi önerilmektedir. Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* aracılığıyla kurduğu anlam dünyası, bu çalışmada kullanılanlara ek olarak, Hans-Georg Gadamer'in “ufukların kaynaşması” veya modern hermenötüğün diğer kavramları aracılığıyla incelenerek “millî” ve “evrensel” olanın nasıl birbiri içinde eridiği daha detaylı araştırılabilir. Ayrıca, bu çalışmada Yesevî için kullanılan “bilge kişi” ve “kültürel stratejist” tipolojisi, Türk-İslam düşünce tarihinin Yunus Emre veya Hacı Bektaş-ı Veli gibi diğer kurucu figürlerine de uygulanarak karşılaştırmalı bir kültür felsefesi analizi yapılabilir.

Pratik bir öneri olarak ise, çalışmanın Sonuç bölümünde vurgulanan Yesevî modelinin günümüz kimlik krizlerine (tek tipleştirici küreselleşme veya çatışmacı yerellik) bir “üçüncü yol” sunma potansiyeli, güncel politikalar için değerlendirilebilir. Özellikle eğitim ve kültür diplomasisi alanlarında, “kendi kültürünü tanıyarak evrensel hoşgörüyü ulaşma” şeklindeki bu model, hem ulusal düzeyde değerler eğitiminin felsefi temelini güçlendirmek hem de uluslararası alanda Türkiye'nin kültürel diyalog stratejilerini zenginleştirmek için bir ilham kaynağı olarak kullanılabilir.

Kaynakça

- Açıkgöz, S. (2020). *Felsefi Bir Problem Olarak Ahmet Yesevî’de İnsan* [Yüksek Lisans tezi]. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Bilgin, O. (1993). Ahmet Yesevî’nin devlet anlayışı. *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*. Erciyes Üniversitesi.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma.
- Cunbur, M. (1997). *Anadolu’nun bütünleşmesinde Ahmet Yesevî’nin yeri*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Çubukçu, İ. A. (1983). *İslam düşüncesi hakkında araştırmalar*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Dilthey, W. (1986). “The hermeneutics of the human sciences”. içinde K. M. Vollmer (Ed.), *In The Hermeneutics Reader: Texts of the German Tradition from the Enlightenment to the Present*. (s. 148-164).
- Herder, J. H. (2020). *Tarih felsefesi* (S. B. Arvasi, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Köktürk, M. (2015). *Kültürün dünyası*. Hece Yayınları.
- Özlem, D. (2008). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. Doğu Batı Yayınları.
- Öztürk, M. (1988). Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre zinciri. *Erdem*, 3 (9), 759-762.
- Uzunkaya, M. (2019). Divan-ı Hikmet. içinde Z. Güngör (Ed.), *Hoca Ahmet Yesevî Külliyatı*. Ahmet Yesevî Üniversitesi.

A CULTURE PHILOSOPHY PERSPECTIVE ON THE SYNTHESIS OF THE UNIVERSAL AND THE NATIONAL IN AHMED YESEVİ'S THOUGHT

(Extended Summary)

This study conducts a philosophical analysis of the synthesis of “universal” and “national” elements within the thought system of Hoca Ahmed Yesevi. The primary objective is to re-evaluate Yesevi, moving beyond traditional theological or historical perspectives, by positioning him as a “culture philosopher” and “cultural strategist.” The research problem addresses a gap in the literature, which has seldom analyzed Yesevi’s model through the specific theoretical lens of Continental European culture philosophy. Adopting a qualitative research design, this paper utilizes a philosophical hermeneutics (interpretive) methodology to analyze Yesevi’s primary work, the *Divan-ı Hikmet*, along with relevant secondary literature.

The theoretical framework, detailed in the first chapter, is built upon the central thesis that a healthy and meaningful connection to the “universal” (transcendent values, humanity) is only possible through a deep understanding and affirmation of the “national” (particular identity, local culture). This framework draws principally from two thinkers. First, Johann Gottfried von Herder’s philosophy of culture is employed to establish the philosophical legitimacy of the “national.” Herder’s concepts of cultural pluralism and his rejection of a single, universal narrative of history provide the basis for understanding each culture as a unique and invaluable expression of humanity. Second, Wilhelm Dilthey’s concepts of “meaning” and the “objective spirit” (*objektiver Geist*) are used to explain the mechanism of this process. For Dilthey, an individual’s self-understanding and worldview are necessarily formed within the “objective spirit”—the shared language, traditions, and institutions of their specific culture. This self-recognition through one’s own culture is the prerequisite for developing a universal tolerance and understanding of others. This section also utilizes the “wise person” (*veli*, shaman, intellectual) typology as the phenomenological agent who actively synthesizes universal messages within a particular cultural framework.

The second chapter applies this theoretical framework directly to the historical practice of Hoca Ahmed Yesevi in 11th-12th century Turkestan. The “universal” in Yesevi’s context is identified as the core principles of Islam (Tawhid, ethics, justice). The “national” comprises the pre-existing cultural codes of the Turkic peoples, including their language, pre-Islamic beliefs (e.g., Shamanism, Gök Tengri), and social archetypes. The study finds that Yesevi, acting as a “wise person,” did not impose universal Islam in a way that conflicted with the local culture. Instead, he masterfully used the national codes as a “bridge” to transmit the universal message.

The analysis highlights two key findings. First is Yesevi’s deliberate strategic choice to use the vernacular Turkish language for his *Divan-ı Hikmet* (Poems of Wisdom), elevating it to a language of high philosophy and spirituality in an era dominated by Arabic and Persian. This affirmed the “objective spirit” of his people. Second is his method of synthesis, most notably in creating the “Alperen” ideal. He fused the pre-Islamic Turkic hero archetype of the “Alp” (brave warrior) with the Islamic mystical ideal of the “Eren” (saint, perfected human), thus transforming and integrating a core national value rather than discarding it.

The study concludes that Yesevi’s entire model is encapsulated in his central metaphor: Islam is the “soul” (*ruh*) and Turkishness is the “body” (*beden*). This synthesis implies that to separate the soul from the body (universalism without a local culture) leaves a “corpse,” and to separate the body from the soul (nationalism without universal ethics) results in a meaningless “frenzy”. Yesevi’s success was in fusing these two into an indivisible whole, creating a resilient cultural model of tolerance and identity that spread from Central Asia to Anatolia and the Balkans. This paper posits that Yesevi’s model is not just a historical artifact but remains a relevant “third way” that offers profound insights for navigating contemporary crises of identity, particularly the conflict between homogenizing globalization and exclusionary nationalism. The study suggests further research using other philosophers (like Gadamer) and practical applications for this model in modern education and cultural diplomacy.

Makale Bilgisi / Article Information

Atf/Cite as

Karabulut, B. (2025). Kültür felsefesi perspektifinden Ahmed Yesevî düşüncesinde evrensel-millî sentezi. *SÜREK Alevilik – Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 106-115.

Karabulut, B. (2025). A culture philosophy perspective on the synthesis of the universal and the national in Ahmed Yesevî's thought. *SUREK Journal of Alevism – Bektasism and Cultural Studies*, 5, 106-115.

Yazar / Author

Burak KARABULUT

Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri
PhD, İzmir Katip Celebi University, Philosophy and Religious Studies, Institute of Social Sciences
burakarabulut65@gmail.com, 0000-0002-4950-0829

Geliş Tarihi / Received

10 Kasım / November 2025

Kabul Tarihi / Accepted

01 Aralık / December 2025

Yayın Tarihi / Published

31 Aralık / December 2025

Yayın Sezonu/Pub Date Season

Aralık / December

Sayı / Issue

5

Sayfa / Pages

106-115

Makale Türü / Article Types

Araştırma Makalesi / Research Article

Kapsam / Scope

Sosyal ve Beşerî Bilimler / Social and Humanitarian Sciences

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Ethical Statement

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem ve iThenticate programı tarafından incelenerek intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları / Contribution Rates of Authors to the Article

Makale tek yazarlıdır. / The article is single authored.

Çıkar Beyanı / Declaration of Interest

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest in the preparation of the article.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Hacı Bektaş Veli Research and Application Institute.